

مدیریت مبتنی بر جوامع محلی در حفاظت از منابع طبیعی

لقمان رشیدپور* - دانشجوی دکترای توسعه کشاورزی و عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد مهاباد
سید جمال فرج الله حسینی - عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات

چکیده

علی رغم اقدامات سخت گیرانه کارگزار بیهای مختلف بخش دولتی، تخریب منابع طبیعی همچنان ادامه دارد. این مسئله نیاز به مدیریتی سازگار برای حفاظت منابع طبیعی با تأکید بر همکاری جوامع محلی را ضروری می کند. این مقاله تشریح می کند که مدیریت مبتنی بر جوامع محلی شیوه های مناسب برای مدیریت حفاظت و بهره برداری از منابع طبیعی است. مدیریت مبتنی بر جوامع محلی رهیافتی تکثرگرا و چندبخشی برای مدیریت منابع طبیعی است که ذی نفعان مختلف با نقشهای متفاوت برای دستیابی به هدف نهایی که حفاظت و بهره برداری پایدار از منابع طبیعی و سهم منصفانه در بهره برداری و مسئولیت در برابر منابع طبیعی است را دربرمی گیرد. مشارکت و دخالت دادن تمام ذی نفعان جامعه در فرایند پروژه (مسئله یابی، برنامه ریزی، طراحی، اجرا و ارزشیابی) برای حفاظت پایدار و تسهیل در حمایت جامعه محلی ضروری است. این نوشتار نشان می دهد که شیوه مدیریت مبتنی بر جامعه محلی ابزاری مناسب برای پایداری منابع طبیعی است.

واژه های کلیدی: مدیریت، جوامع محلی، حفاظت از منابع طبیعی، پایداری.

مقدمه

از دهه ۱۹۸۰ به بعد که تأکید توسعه پایدار بر برآورده کردن نیازهای نسل کنونی و رفع مانع از تأمین نیازهای نسل آینده بود تمرکز بر محور انسان که هدف و صحنه گردان توسعه به ویژه در حفاظت از منابع طبیعی و محیط زیست است، اهمیت دو چندان یافت. راهبرد اصلی عملی کردن توسعه پایدار در بخش روستایی تأکید بر عواملی است که بیشتر جنبه اشتراکی دارند. در این اثنا بود که مفهوم ثروت مشترک جامعه مطرح شد. ویژگی اصلی این ثروتها، تعلق آن به همه آحاد جامعه و به کارگیری و جهتدهی فعالیتهای توسعه به سمت آن است. از جمله این ثروتهاى مشترک می توان به منابع طبیعی و محیط زیست در حیطه منابع فیزیکی و مشارکت سازمانها و گروههای محلی جوامع در بعد اجتماعی اشاره کرد (دفتر مشارکت های مردمی، ۱۳۸۳). ثروت اجتماعی نقش بسیار مهمی در دستیابی به توسعه و حفاظت از ثروت طبیعی دارد (Cornelia and Flora, 2006). تأکید بر سهمین شدن مردم جوامع محلی در الگوهای نوین توسعه در کنفرانس ریو^۱ در سال ۱۹۹۲ میلادی در برزیل تحت عنوان «برنامه کار ۲۱» به تصویب رسید که ضمن آن کلیه کشورهای شرکت کننده برای دستیابی به اهداف زیست محیطی و استفاده افزون تر از مشارکت های مردمی در سطوح محلی، ملی و منطقه ای به توافق رسیدند. تأکید ویژه این دستورالعمل بر تواناسازی مردم محلی برای سازماندهی خود و تشکیل سازمانهای محلی با هدف حفاظت پایدار از عرصه های طبیعی توسط مردم و برای مردم است. تا ضمن آن به راهکارهای توسعه و بهبود وضعیت معیشتی جوامع ذی نفع نیز توجه شود (طراوتی، ۱۳۸۱). منابع طبیعی یکی از ثروتهاى بسیار با اهمیت برای نسلهای کنونی و آینده است که نقش بسیاری در تعادل بوم شناختی، درآمدزایی و توسعه روستایی دارد. امروزه به دلایل مختلف از جمله استفاده بی رویه و بی برنامه از عرصه های طبیعی، سرعت تخریب و بهره برداری بسیار بیشتر از روند تجدید و بازسازی است و همین مسئله باعث نابودی سطوح گسترده ای از منابع و شکنندگی عرصه های وسیع تر شده است. بنابراین تدوین راهبردهای حفاظت و بهره برداری پایدار از این منابع ضرورتی بنیادی است. امانقش اصلی با مردم است که ذی نفع اصلی این منابع در جوامع محلی محسوب می شوند. مشارکت مردم در هر پروژه ای ضامن اجرا و پایداری آن پروژه است و این مسئله در حفاظت از منابع طبیعی اهمیت بیشتری دارد (Borrini, 1999). زیرا مسائل مربوط به محیط زیست و منابع طبیعی با زندگی جوامع

محلی آمیخته است و توفیق هر نوع برنامه ای نیازمند مشارکت این جوامع خواهد بود. بنابراین نقش مردم در تصمیم گیری، برنامه ریزی، اجرا، نظارت و ارزشیابی هر برنامه حفاظتی اهمیت حیاتی دارد. از این رو نظام مدیریتی مناسب برای حفاظت از این عرصه ها، مدیریتی مبتنی بر جوامع محلی است که در آن دست اندرکاران سازمانهای دولتی، گروههای غیردولتی داوطلب حفاظت از محیط زیست و جوامع محلی، ایفای نقش می کنند (ویسی و همکاران، ۱۳۸۲). در این مقاله، درباره مفهوم مدیریت مبتنی بر جوامع محلی و اهمیت آن در حفاظت از منابع طبیعی بحث شده است و با توجه به تجربیات کشورهای مختلف در زمینه استفاده از این نوع مدیریت در حفاظت از منابع طبیعی و محیط زیست و همچنین تجربیات نگارنده در سازمان حفاظت محیط زیست و با توجه به تلاشهای اولیه ای که برای توجیه و تدوین ضرورت این نوع مدیریت انجام گرفته است چارچوب خلاصه ای از این شیوه مدیریتی تدوین شد.

مدیریت مبتنی بر جوامع محلی^۲

مدیریت مبتنی بر جوامع محلی براساس مشارکت ذی نفعان در مدیریت حفاظت و بهره برداری از منابع طبیعی استوار است. از این رهیافت در سالهای قبل از ۱۹۸۰ نیز استفاده می شد. نقش مدیریت مبتنی بر جوامع محلی در حفاظت از منابع طبیعی، ایجاد ظرفیت در مدیریت منابع، تسهیل در حفاظت و بهره برداری از آنها، و ملاحظات و کمکهای تکنیکی بلندمدت به جوامع است. نیاز به دخالت جوامع ذی نفع در ارائه پروژه های حفاظت از منابع طبیعی ضرورتی حیاتی است که باید در قوانین توسعه جوامع مختلف لحاظ گردد (اورت، ۱۳۸۳).

مدیریت مبتنی بر جوامع محلی رهیافتی تکثرگرا و چندبخشی برای مدیریت منابع طبیعی است که ذی نفعان مختلف با نقشهای متفاوت را برای دستیابی به هدف نهایی که حفاظت و بهره برداری پایدار از منابع طبیعی و سهم منصفانه در بهره برداری و مسئولیت در برابر منابع طبیعی است دربرمی گیرد. این روش فرآیندی اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی است که به دنبال تحقق عدالت اجتماعی و دموکراسی در مدیریت منابع طبیعی است و در اغلب موارد فرآیندی پیچیده، بلندمدت و گاهی گیج کننده است که حاوی تغییرات متناوب و اطلاعات متناقض می باشد، با این وجود همیشه مردم را منبعی بالقوه برای حفاظت از منابع طبیعی می شناسد و نه مانعی برای آن (Borrini, et al., 2000). منبع بالقوه ای که اگر به درستی در جریان پروژه حفاظت به کار گرفته شود، ضامن پایداری حفاظت خواهد بود

و اگر در حاشیه قرار گیرد ممکن است برنامه ریزیهای بسیار مناسب حفاظت از منابع طبیعی را با شکست مواجه کند (Towa, 2006).

هر مدیریت مبتنی بر جوامع محلی نیازمند رعایت ارزشها و اصول زیر است:

- ۱- تشخیص تفاوت ارزشها، علایق و نگرانیها در حوزه مدیریت منابع طبیعی در درون و بیرون از جوامع محلی؛
- ۲- تأکید بر شفافیت و برابری در مدیریت منابع طبیعی؛
- ۳- انعطاف در واگذاری نقشها و مسئولیتها به جامعه محلی برای دستیابی به تشریک مساعی در مدیریت منابع طبیعی؛

۴- ایجاد ارتباط بین ذی نفعان و مسئولان مختلف در زمینه مدیریت منابع طبیعی؛

- ۵- یادگیری از طریق عمل جهت تجدید نظر در حین اجرای برنامه و بهبود مدیریت حفاظت از منابع طبیعی. (Borrini et al., 2000)
- فرایند تصمیم گیری و برنامه ریزی برای عمل در نظام مدیریتی مبتنی بر جوامع محلی شامل مراحل زیر است:

- ۱- چندین مؤسسه نهادی (ذی نفعان) در فرآیند مذاکرات شرکت می کنند.
 - ۲- مؤسسات نهادی دیدگاه کمی و آینده مورد انتظار را تدوین می کنند.
 - ۳- مؤسسات نهادی راهبرد مناسب برای دستیابی به دیدگاه مشترک را که شامل موارد کلیدی و اهداف هر مورد است شناسایی می کنند.
 - ۴- برای هر مورد کلیدی مؤسسات نهادی بر روی نحوه عمل توافق و طرح مدیریتی مرتبط و مورد توافق را تهیه می کنند.
 - ۵- نتایج و آثار مورد انتظار طرحها و توافقات حاصل شده را شناسایی و شاخصها و روشهای نظارت و ارزیابی آن را تعیین می کنند.
 - ۶- مؤسسات نهادی بر روی سازماندهی بخشهای مختلف و مقررات برای اجرای مدیریت مورد توافق به هماهنگی می رسند.
 - ۷- تمام افراد جامعه محلی از طرحهای مدیریتی، توافقات، سازماندهی و مقرراتی که به صورت مشارکتی تدوین شده است آگاهی یافته و منتفع می گردند.
- مدیریت مبتنی بر جوامع محلی در حفاظت از منابع طبیعی به دلیل اهمیتی که دارد موافقان و به دلیل پیچیدگی آن مخالفان زیادی دارد که در زیر به اختصار به مباحث موافقان و مخالفان اشاره می شود:
- موافقان نظام مدیریت مبتنی بر جوامع محلی موارد زیر را از دلایل ضرورت به کارگیری این شیوه برمی شمردند:

- برابری، عدالت اجتماعی و دموکراسی در مدیریت منابع طبیعی یک ضرورت است و مردمی که هزینه حفاظت و توسعه را می پردازند ضروری است که در تصمیم گیری نقش داشته باشند.
- مدیریت پایدار حفاظت از منابع طبیعی نیازمند دانش، مهارت، منافع و مزایای برابر و همسانی ذی نفعان است که در این نظام مدیریتی می تواند انعکاس یابد.
- ما به دنبال از بین بردن تضادها و رفتارهای مخرب نسبت به منابع طبیعی هستیم که این نظام می تواند مؤثر باشد.
- تعامل میان مردم و محیط زیست بخشی از طبیعت است و نباید به صورت جداگانه در نظر گرفته شوند.
- مخالفان نیز برای توجیه مخالفت خود ضعفهای زیر را برای این نظام مطرح می کنند:
- این فرایند طولانی مدت و هزینه بر و پیچیده است.
- فقط کلیات را دربر می گیرد.
- بیشتر الگویی سیاسی است.

دولت و مدیریت مبتنی بر جوامع محلی در حفاظت از منابع طبیعی

راهبرد دولت برای حفاظت از منابع طبیعی باید بر اساس اصول پایداری، کمکی و انعطاف پذیری باشد. دولت باید زمینه توسعه اقتصادی را که به صورت کامل محیط زیست روستایی و کیفیت زندگی جوامع روستایی را متأثر می کند فراهم سازد. مطابق با تعهدات دولت برای ایجاد توسعه پایدار، راهبرد مذکور نباید صرفاً تولید برای اکنون باشد. مهم ترین چالش در این زمینه صرفاً توسعه اصول پایداری نیست بلکه مهم ترین مسئله تلفیق این اصول برای تعیین نوع تعادل بین اهداف رقابتی (و در بعضی موارد متضاد) است. در عمل، مدیریت منابع طبیعی، کیفیت منابع آب و خاک را تضمین می کند، برای تولید غذای پایدار و سایر تولیدات تلاش می کند و مدیریت سایر منابع را مدنظر قرار می دهد. این اهداف باید با نیازهای اجتماعی و اقتصادی جوامع محلی تلفیق شود. تشویق مشارکت مردم در تصمیم سازی و اجرا مهم ترین قسمت راهبرد بهبود و حفاظت از عرصه های طبیعی است. توجه به مشکلات محیط زیست در سطوح حقوقی - ملی، منطقه ای و محلی بسیار حائز اهمیت است. ضروری است دولت در سطوح ملی چارچوبهای سیاستی را طراحی کند. در سطوح منطقه ای نیز لازم است سیاستها و راهبردهای مربوط به منطقه تدوین شود و در سطح محلی هم، درگیری و مشارکت و شراکت جوامع محلی ضرورتی حیاتی است. از طریق طرحهای ارزیابی می توان تحقق اهداف و رفع نیازهای اجتماعی، اقتصادی و حفظ منابع

طبیعی جامعه را تضمین کرد.

تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی از بالا به پایین در تدوین پروژه‌های حفاظت از منابع طبیعی و عدم توجه به نیازها و توانمندیهای مردم، شیوه مناسبی برای حفاظت پایدار از این منابع نخواهد بود. چنان که دیدگاه حفاظتی تأکید و توسل به نیروهای حفاظتی و محیط‌بانان نه تنها در حفاظت از عرصه‌ها موفق نشده بلکه به نحوی موجب تحریک مردم نیز بوده است.

تجارب داخلی و خارجی مدیریت مبتنی بر جوامع محلی

تجربیات کشورهای مختلف، بر به کارگیری این شیوه مدیریت برای حفاظت از عرصه‌های طبیعی و مناطق تحت حفاظت تأکید می‌کند. در سال ۲۰۰۱ در کارگاهی که به مناسبت اجرای پروژه «کیروهویا»^۴ در پاناما برگزار گردید کارشناسان از کشورهای مختلف بر اهمیت این شیوه مدیریتی در ایجاد همکاری بین مردم محلی، مقامات دولتی محلی و سازمانهای دولتی تأکید کردند. بیانیه کارگاه تأکید نموده است که این شیوه مدیریتی پاسخی برای واقعیتهای نواحی حفاظت شده منابع طبیعی است و تهیه و تدوین تمامی طرحهای حفاظتی با مشارکت تمامی ذی‌نفعان و جوامع محلی باید به نحوی باشد که آنها به درستی استفاده از طرح را ملاحظه کنند و مطمئن شوند که این طرح بدون نیاز به هزینه‌های تحلیل در خارج از محدوده طرح در بعد محلی قابل اجراست (Amend and Amend, 2002).

تشکیل کارگاههای متعدد با حضور مردم و جوامع محلی ساکن در عرصه‌های منابع طبیعی و مناطق تحت حفاظت و همچنین کارکنان ادارات و سازمانهای دولتی مرتبط محلی، استانی، مرکزی و سازمانهای داوطلب فعال در زمینه مسائل زیست محیطی، نشان داد که دولت، در زمینه تدوین راهبردهای حفاظتی از منابع طبیعی جدای از مردم محلی و بدون توجه به نقش و نیازهای آنها عمل کرده است. برنامه‌های مدیریت حفاظت از مناطق تحت حفاظت سازمان توسط مشاوران بسیار برجسته در مرکز تهیه شده است، اما در این طرحها جایگاهی برای مشارکت و نقش مردم در نظر گرفته نشده است. بدون توجه به تعامل همیشگی مردم با عرصه‌های طبیعی، تدوین طرحها بر اساس راهبرد خروج مردم از مناطق و اسکان آنها در جایی که اصلاً معلوم نیست و بدون در نظر گرفتن هرگونه منابع معیشتی تدوین شده است و راهبرد عملی، توسل به زور و ایجاد دیوار حائل بوده است. نمونه بارز این طرحهای مدیریتی، طرحی است که برای حفاظت از پارک ملی خبر تدوین شده است. در محدوده این پارک، ۱۷۸ روستا قرار گرفته که به نحوی معیشت آنها از منابع طبیعی پارک

تأمین می شود. طرح مدیریتی مذکور اگرچه فاز مطالعات اقتصادی اجتماعی نیز دارد اما در آن جایگاهی برای اهمیت و ضرورت مشارکت مردمی در نظر گرفته نشده است. کارگاهی تحت عنوان مشارکت جوامع محلی در پروژه مدیریت پارک خبر با هدف مسئله یابی و بررسی نظریات مردم برگزار گردید. نتایج کارگاه بیانگر واقعیت تلخ و تجربه گرانمایی بود که باید در تدوین طرحهای مدیریتی حفاظت از مناطق و عرصه های طبیعی مورد توجه قرار گیرد. افراد و جوامع محلی بیان می کردند که آنجا محل تأمین معیشت و قبر آباء و اجداد آنهاست و تا زمانی که به این مسائل توجه نشود هیچ گونه همکاری نخواهند کرد (دفتر مشارکتهای مردمی، ۱۳۸۳). کارگاههای متعدد دیگری که در یزد به منظور همکاری مردم در حفاظت از منابع آب و خاک و در کردستان به منظور حفاظت از منابع آب و مراتع و غیره برگزار شد همگی بیانگر این واقعیت است که همکاری مردم در تصمیم گیری، برنامه ریزی و اجرای برنامه های حفاظتی ضرورت دارد. با این وجود نمونه های متعددی نیز در داخل و خارج از کشور می توان یافت که به دلیل مشارکت مردم در تصمیم گیری و اجرای پروژه موفقیت آمیز بوده و می تواند دارای نکات بسیار آموزنده ای برای به کارگیری این تجارب باشد. ارزیابی مشارکت گروههای محلی در حوزه آبخیز کرخه نشان می دهد که به کارگیری مردم در حفاظت از منابع مرتعی و جلوگیری از فرسایش خاک بسیار مثبت بوده است. این گروهها با تشویق و راهنمایی وزارت جهادسازندگی در حوزه آبخیز کرخه با هدف بهره برداری و حفاظت از منابع مشترک شکل گرفته اند. گروه و جامعه محلی روستای حسین آباد کرمانشاه از گروههای موفق است که به خوبی مدیریت مبتنی بر جامعه محلی در حفاظت از عرصه های مرتعی را پیاده نموده است. جامعه محلی روستا برای بهره برداری و حفاظت از مراتع، برنامه خاصی دارد که با کمک تمام افراد ذی نفع و راهنمایی کارشناسان جهاد کشاورزی تدوین شده است. در این برنامه فعالیتهاى مربوط به احیاء قرق و بهره برداری، به صورت مشخصی زمانبندی شده و به عبارتی کارها و وظایف با توجه به شرایط اقلیمی روستا و مراتع تقسیم بندی و وظیفه حراست از مراتع حوزه روستا به صورت مشترک زمانبندی شده است. به طور کلی مدیریت بهره برداری از مراتع به نحوی تدوین شده که هم علوفه مورد نیاز و هم معیشت مردم تأمین شود. همچنین حفاظت از مراتع و استفاده از آن برای سالهای بعد و جلوگیری از فرسایش خاک مدنظر قرار گرفته است (ویسی و همکاران، ۱۳۸۲). پروژه مدیریت مبتنی بر جوامع محلی در حوزه دریاچه چیلوا^۵ در مالوای برای حفاظت و بهره برداری از منابع آب حوزه دریاچه، یکی از پروژه های موفق مبتنی بر مدیریت جامعه

محلی است. در این پروژه تا زمانی که دولت به تنهایی در مورد منابع تأمین کننده آب تصمیم گیری می نمود همواره با خطر نابودی دریاچه و منابع آب حوزه آن مواجه بوده است. در سال ۱۹۹۴ دولت با همکاری سه سازمان غیردولتی تصمیم گرفت نظام مدیریت مبتنی بر جامعه محلی را پیدا نماید و در واقع به حمایت از آن پرداخت. درگام نخست مسئله یابی و آگاهاندن مردم از مزایای مشارکت در حفاظت از منابع آب حوزه، توسط اعضای تشکلهای و کارشناسان دولتی درکارگاههایی با حضور جوامع محلی انجام شد. البته قبل از آن مطالعه جامع اقتصادی اجتماعی به شیوه مشارکتی در حوزه محلی انجام شده بود تا به راهکار مورد نظر دست یابند. بعد از توجیه مردم آموزشهای لازم به آنان ارائه گردید. نتایج طرح نشان می دهد که در دوره ای سه ساله اهمیت به کارگیری این شیوه مدیریتی نه تنها در بهبود وضعیت تولید و معیشت مردم نقش فراوان داشته بلکه حفاظت از منابع آب حوزه و در نتیجه دریاچه را تضمین نموده است. نکته مورد توجه تداوم آموزش و همکاریهای سه جانبه برای توانمندسازی مردم محلی است که نقش شایانی در ادامه موفقیت پروژه داشته است (al., 2001). (Chilima et

اهداف مدیریت مبتنی بر جامعه محلی

برای آماده کردن هر طرح مدیریت مبتنی بر جوامع محلی الگوی مدیریتی باید اهداف زیر را دنبال نماید:

۱- بسترسازی برای استفاده مناسب از منابع طبیعی و حداکثر بهره وری با لحاظ نمودن شاخصهای زیست محیطی؛
 ۲- فراهم نمودن چارچوبی برای بهبود وضعیت عرصه های طبیعی، بهبود وضعیت اقتصادی و فرصتهای اشتغال برای ذی نفعان؛

۳- بهبود فرآیند تصمیم گیری و برنامه ریزی در حفاظت از منابع طبیعی از طریق دسترسی به اطلاعات گروهی و شناخت تفاوتهای بین کارگزاران دولتی و مالکان عرصه های طبیعی و گروههای محلی.

راهبرد مدیریت مبتنی بر جوامع محلی باید با همکاری تمامی ذی نفعان از جمله جوامع محلی، دولتهای ملی و منطقه ای و حتی مؤسسات غیردولتی فعال در زمینه مباحث حفاظت و پایداری از عرصه های طبیعی تدوین شود. برای تدوین و اجرای مدیریت حفاظتی مبتنی بر جوامع محلی تنها یک طرح یا مسیر مشخص وجود ندارد، بلکه تحت شرایط معین می توان هر نظامی را متناسب با شرایط مورد نظر پیاده کرد.

تجربیات کشورهای آمریکای لاتین ساختار مدیریت مناسب را در چهار عنصر یا بخش پیشنهاد می کند:

● توصیف جزئیات (شامل اطلاعاتی در مورد وضعیت جغرافیایی، فیزیکی، اجتماعی و اقتصادی)

● توصیف وضعیت حقوقی هنجارها و موافقتها (شامل اطلاعات قانونی در مورد امکان پذیری (عملی شدن) توافق بین نمایندگیهای حفاظتی و جوامع محلی یا سایر ذی نفعان)

● طرح راهبردی مدیریت (شناسایی و فهرست نمودن فعالیتهایی که باید انجام شود:

● منطقه بندی (تعریف مقررات بهره برداری و تعیین اینکه چه برنامه ای می تواند انجام شود و چگونه براساس نتایج حاصل از فرایند مذاکرات و گفتگو بین ذی نفعان، اهداف حفاظتی منطقه مورد نظر تدوین می گردد)، (Amend, 2002 and Amend).

در تدوین نظام مدیریتی مبتنی بر جوامع محلی باید وظایف زیر به خوبی انجام شود:

۱- تشکیل گروه کاری شروع پروژه

گروه کوچکی است که فعالیتهای نظارتی و تسهیلگری را هدایت می نماید و متشکل از نمایندگان دولتی، NGO های مرتبط و رهبران و معتمدان جوامع محلی است که صرفاً فعالیتهای هماهنگی را در آغاز پروژه عهده دار است و بعد از آن وظایف گروه شروع، بر عهده ذی نفعان اصلی واگذار می گردد (مدیریت مشارکتی). گروه کاری تدوین و اجرای هر مدیریت مبتنی بر جوامع محلی می تواند متشکل از سه دسته باشد:

الف - نمایندگان دولتی

که اطلاعات لازم در مبحث سیاستها و قوانین و مجوزهای دولت در ارتباط با عرصه مورد نظر را فراهم می نماید و هماهنگی مورد نیاز را با ارگانها و سازمانهای دولتی انجام می دهد تا از نظر حقوقی مشکلی متوجه اجرای پروژه نشود.

ب - جوامع محلی

که نقش اصلی را به عهده دارند و در مقام ذی نفعان کلیدی، در مراحل برنامه ریزی، تصمیم گیری، اجرا و نظارت بر اجرای پروژه حفاظتی، مشارکت مستقیم خواهند داشت. زیر گروههای جوامع محلی می تواند در گروههایی که دارای عرصه های مشترک، ارتباط خویشاوندی و سایر مشترکات هستند، گروه بندی شوند.

ج - گروه فنی

شامل کارشناسان بخش دولتی با تخصص فنی در زمینه مباحث فنی پروژه از جمله مباحث جنگل، مرتع، خاک و آب یا مباحث اجتماعی و اقتصادی و مشارکتی و نمایندگان تشکلهای غیردولتی است که از مزیت علاقه مندی و فعالیت داوطلبانه نیز برخوردارند. فعالیت NGO ها باید به نحوی باشد که مشارکت جوامع محلی را در مراحل پروژه تضمین کند و فعالیتهای آموزشی، تصمیم گیری و ظرفیت سازی تمامی افراد جامعه را در صورت امکان پوشش دهد و از روشهای آموزشی مبتنی بر نیاز جوامع محلی و روشهای غیررسمی استفاده نماید. هدف از آموزش، مجهز نمودن جوامع روستایی با مهارتهایی است که آنها را برای مدیریت منابع طبیعی توانمند سازد (مانند مهارتهای رهبری، بهره برداری، حفاظت و مهارتهای دستیابی به فرصتهای اقتصادی جایگزین). بحث آموزش باید در تمامی مراحل اجرایی هر پروژه لحاظ شود، بنابراین همکاری و هماهنگی NGO ها با جوامع محلی ضروری خواهد بود (E.P.D., 2002).

۲- ارزیابی منابع انسانی و مالی مورد نیاز

مردمی که در اجرای یک نظام CBM مشارکت می کنند نیازمند دانش و مهارت در مباحث اجتماعی، بوم شناختی و اقتصادی پروژه هستند. آنها همچنین نیازمند ارتباط با سایر دست اندرکاران برای دستیابی به اعتماد متقابل می باشند. آیا منابع انسانی اجرای پروژه در دسترس است؟ آیا افراد مایل اند جزئی از اعضای تیم آماده سازی و شروع پروژه باشند؟ آیا منابع مالی برای فاز آماده سازی (مانند بازدید گروه شروع) فراهم است؟ آیا منابع مالی برای حمایت از تعاملات (شامل ملاقاتها، تسهیلگری و حمایتهای تکنیکی) فراهم شده است؟ ۳- بررسی وضع موجود و امکان پذیری انجام پروژه و جمعآوری داده ها و ابزارهای مورد نیاز در طراحی و اجرای نظامهای مدیریتی مبتنی بر مشارکت تمام ذی نفعان، شروع، فعالیت منوط به مسئله یابی و بررسی وضع موجود است. باید سیاستهای موجود، راهبردها و اطلاعاتی که درباره وضعیت منابع عرصه طبیعی وجود دارد، جمع آوری شود. نحوه استفاده، مالکیت، مجوزهای استفاده از آن، نظام بهره برداری و مدیریت فصلی، عوامل مؤثر در تخریب و راهحلهای، بررسی و شناسایی شده و نقشه های منابع طبیعی مربوط به حوزه مورد نظر جمع آوری شود.

۴- شناسایی وضعیت اجتماعی اقتصادی ذی نفعان

تمامی جوامع بهره بردار باید از نظر اقتصادی، درآمد و وابستگی اقتصادی به منابع طبیعی مورد نظر، مورد توجه قرار گیرند. فرصتهای اقتصادی و شغلی جایگزین در صورت نیاز و امکان، شناسایی شوند. وضعیت اجتماعی، فرهنگی، روابط اجتماعی و خویشتاوندی باید

مورد توجه و شناسایی قرار گیرند. ارتباطات درون جامعه مورد نظر و نقش رهبران و معتمدان محلی به ویژه در ارتباط با پروژه حفاظتی باید در نظر گرفته شود.

۵- تحلیل فرصتها و محدودیتهای مرتبط با حفظ منابع طبیعی

دامنه گسترده ای از عوامل تهدیدکننده، از جمله عواملی که باعث تخریب و ناپایداری منابع طبیعی حوزه مورد نظر شده اند باید توسط ذی نفعان طراحی و تحلیل شود و فرصتها و امکانات موجود بررسی گردد. در این مراحل باید از شیوه های مسئله یابی مشارکتی و ارزیابی مشارکتی با همکاری تمامی ذی نفعان استفاده نمود.

۶- آماده کردن راهبرد مدیریت حفاظت از عرصه طبیعی مبتنی بر جوامع محلی

تدوین راهبرد مورد نظر بایستی بعد از گردآوری داده های مورد نیاز و تجزیه و تحلیل آن به کمک تحلیلگران اجتماعی باشد تا مطابق با نیازها و واقعیتهای موجود در جامعه، انتظارات و خواسته های جامعه محلی و با در نظر گرفتن تجربیات و دانش بومی، ظرفیتهای منابع طبیعی، بهره برداری و حفاظت پایدار از عرصه های مورد نظر باشد. به عبارت دیگر طرح مدیریتی باید مورد توافق ذی نفعان پروژه مورد نظر باشد. راهبرد تدوین شده باید در بهبود مشارکت اجرایی مورد توافق و قابل دسترس میان سطوح مختلف دولتی، گروههای اجتماعی و مالکان، سازمانهای غیردولتی و غیره مؤثر باشد (Borrini et al., 2000).

روشها و تکنیکهای مشارکتی برای تشویق و آموزش مردم در مدیریت مبتنی بر

جوامع محلی

● تناثر یا نمایش روستایی (خیابانی)

یکی از روشهای ارتباط اجتماعی است که مردم را به بحث و تبادل نظر در مورد مشکلات موجود تشویق می کند و به گونه ای است که به مردم نشان خواهد داد که مشکلات مرتبط با بحث تخریب منابع طبیعی چگونه بر زندگی مردم تأثیر خواهد گذاشت. این نمایشها به گونه ای باید باشد که مردم محلی را به اندیشیدن، مشارکت و بحث میان خویش تشویق نماید (Theis and Grad, 2001).

گروه شروع، مسائل مدیریت مبتنی بر جوامع محلی و مسائلی را که نیاز است مردم محلی مورد توجه و عمل قرار دهند شناسایی می کند. ملاقات با خبرگان محلی (در زمینه نمایش، سرگرمی و قصه)، از نظر مشخص کردن نحوه استفاده از داستان برای شناساندن مشکلات به مردم ضروری است. نمایش یا فیلم مرتبط تهیه شده با گروه کوچکی از شنوندگان محلی امتحان می گردد تا میزان تأثیرگذاری آن مشخص شود و بعد از تأیید تأثیرگذاری، می توان فیلم یا نمایش را در مکانی عمومی و با دعوت از مردم محلی به نمایش گذاشت. این روش که

مبتنی بر فرهنگ، سنت، رسوم و عادات مردم محلی است به راحتی قابل فهم و پذیرش است و اطلاعات مناسبی را به افراد جامعه محلی منتقل خواهد کرد.

● برنامه های اجتماعی رادیو

این برنامه ها نقش بسیار مهمی در ایجاد ارتباطات اجتماعی و دادن آگاهی و اطلاعات در مورد پروژه مورد نظر و تشویق به بحث در مورد پروژه، برای جامعه محلی خواهد داشت.

● کارگاههای آموزشی

در این کارگاهها از تکنیکهای بسیاری برای تدوین طرح مدیریتی با مشارکت مردم محلی استفاده می شود. این کارگاهها با همکاری تیم شروع، تسهیلگران و افراد محلی برگزار می گردد. نحوه مدیریت و مراحل انجام کار، تدوین و در مورد آن تصمیم گیری می شود و از تکنیکهایی مانند نقشه کشی اجتماعی و منابع طبیعی، SWOT و غیره استفاده می گردد. در این کارگاه، مراحل مسئله یابی، بحث و تبادل نظر، راهکارها، وظایف و مراحل نظارت و ارزشیابی پیش بینی شده و گروه یا گروههای محلی در عرصه های تعیین شده به اجرای طرح مورد نظر می پردازند (Jackson, 2000).

پروژه مدیریت مبتنی بر جامعه محلی با دوره های آموزشی قبل از اجرا، در حین اجرا و بعد از اجرای پروژه همراه خواهد بود. آموزشهای مورد نظر برای گروههای مختلف جامعه محلی در عرصه مورد نظر و در ارتباط با منابع طبیعی عرضه می شود. آموزشگران، جوامع محلی را در زمینه مزایای منابع طبیعی، عوامل مخرب و راهکارهای نظارت و نگهداری آن آموزش داده و به توانمندسازی جامعه محلی کمک خواهند نمود. آموزشگران طرحهای مدیریت مشارکتی بیشتر در نقش تسهیلگر به روشن تر شدن مسائل کمک خواهند کرد. در تیم آموزشی هر پروژه مدیریت مبتنی بر جوامع محلی، افرادی از ارگانهای دولتی، NGOها و معتمدان و صاحب نظران جامعه محلی می توانند حضور داشته باشند. آموزشگران، گروههای مختلف جامعه محلی را به شکل غیر رسمی و در هر فرصتی که مناسب باشد توجیه خواهند کرد. هدف از آموزش باید مجهز کردن جوامع روستایی با مهارتهایی باشد که آنها را قادر به اداره منابع طبیعی مورد نظر بنماید (از جمله شناسایی عوامل مخرب، سازماندهی گروههای محلی، مهارتهای رهبری و اجرای طرح و نظارت بر آن). یعنی آموزش باید به ظرفیت سازی و توانمندسازی جامعه محلی بیانجامد و کیفیت زندگی مردم را مورد توجه قرار دهد (Chilima et al., 2001).

نتیجه گیری

منابع طبیعی ثروتی مشترک است که نقش بسیار مهمی در توسعه پایدار جوامع مختلف

ایفا می نماید. بنابراین تلاش برای حفاظت از این منابع ضروری است و نیازمند مدیریتی جامع و پویاست که تمامی ذی نفعان را دربرگیرد. انگاره های نوین توسعه با تأکید بر سهیم شدن جوامع محلی در برنامه حفاظت از منابع طبیعی، مشارکت آنان در سطوح مختلف را ضامن بقای این منابع می دانند. مدیریت مبتنی بر جوامع محلی، رهیافتی جامع و پویاست که جامعه محلی را در تعامل با محیط زیست دانسته و باورها، ارزشها و نیازهای اقتصادی اجتماعی آنان را مدنظر قرار می دهد.

این نظام مدیریتی، مردم محلی را منبع بالقوه ای می داند که سهیم شدن و همکاری آنان ضامن پایداری منابع طبیعی است و نه مانعی برای آن. تجارب کشورهای مختلف اهمیت این رهیافت را به خوبی تأیید و تأکید می نماید. از این رو این شیوه مدیریتی اگر بر اساس اصول علمی و احترام و اعتماد متقابل تدوین و اجرا شود اهرمی مناسب برای تضمین پایداری منابع طبیعی و معیشت جوامع محلی خواهد بود.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

- ۱- اورت، ج. (۱۳۸۳)، مدیریت مشارکتی در حفظ محیط زیست، گزارش کارگاه مدیران کل سازمان حفاظت محیط زیست استانها. تهران: سازمان حفاظت محیط زیست، دفتر مشارکتهای مردمی.
 - ۲- دفتر مشارکتهای مردمی (۱۳۸۳)، کارگاه هم اندیشی مشارکت جوامع محلی در حفاظت از نواحی تحت حفاظت سازمان (مطالعه موردی پارک ملی خیر). تهران: سازمان حفاظت محیط زیست، دفتر مشارکتهای مردمی.
 - ۳- طراوتی، ح. (۱۳۸۱)، دستور کار ۲۱. ترجمه سازمان حفاظت محیط زیست، تهران: سازمان حفاظت محیط زیست.
 - ۴- ویسی، ه.؛ کرمی، م.؛ بادسار، م. و رشیدپور، ل. (۱۳۸۲)، ارزیابی مشارکتی گروههای سازندگی حوزه آبخیز کرخه. تهران: وزارت جهاد کشاورزی، دفتر ترویج و مشارکتهای مردمی.
- 5- Amend, S. and Amend, T. (2002), "Management plans for protected areas, policy matters 10". available at : Amend@sinfo.net.
 - 6- Borrini - Feyerabend, G. (1999), "Collaborative management of protected areas". **Journal of Environmental Planning and Management**. Vol.47, No.3, pp.224-234.
 - 7- Borrini-Feyerabend, G.; Farvar, M. T.; Nguingiri, J. C. and Ndangang, V. A. (2000), **Co-management of Natural Resources : Organising, Negotiating and Learning - by - Doing**. Kasperek Verlag, GTZ and IUCN.
 - 8- Chilima, G.; Nkhoma, B.; Charul, G. and Mulwafu, W. (2001), "Community based management approach in the management of water resource by different organization in the Lake Chilwa Basin Malawi". **University and Government Report**.
 - 9- Cornelia Butler, F. and Flora, J.L. (2006), "Social capital and natural resource management in the ANdes". **12th International Symposium on Society and Natural Resource Management**. Vancouver: British Colombia.
 - 10- Environmental Planning Director (E.P.D.), Department Planning and Infrastructure (2002), "Project brief east wanneroo rural land use and water management strategy". **Review**.
 - 11- Jackson, R. (2000), "Community participation : tools and examples". Paper presented at the **Management Planning Workshop for the Trans-Himalayan Protected Areas**, 25-29 August, 2000, Leh, Ladakh and sponsored by the Wildlife Institute of India. available at: **Email: rodjackson@mountain.org**.

- 12- Theis, J., and Grad, H.M. (2001), **Participatory Rapid Appraisal of Community Development: A Training Manual Based on Experiences in the Middle East and North Africa**. London: International Institute for Environment and Development.
- 13- Towa, T. S. A. (2006), "Do community management and co-management improve natural forest condition? a case of the Middle Hills in Nepal." available at : E-mail: ttachi@kobe-u.ac.jp.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی